

УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ТАЛААРХ М.ДЮВЕРЖИЙН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛЫГ ЭРГЭЦҮҮЛЭХҮЙ

Г.ЦЭНД-АЮУШ

*Доктор, дэд профессор, МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны Салбар,
Улс төр судлалын тэнхим*

Түлхүүр үг: Улс төрийн нам, намын хэв маяг, намын бүтэц, зохион байгуулалт, намын гишүүнчлэл ба намын систем.

Краткий обзор: С тех пор, когда М.Дюверже провел свое исследование в мире многое изменилось. Институты, нормы и ценности демократии становятся атрибутами не только национальных государств, но и межгосударственных образований. И, конечно, одним из самых значительных событий современной истории стало вступление Монголии на путь демократического развития.

Хотя концепция Дюверже пришла к нам с опозданием и все же вовремя. И не просто потому, что классика актуальна всегда. В силу определенных исторических причин страна заново переживает период формирования гражданского общества и демократического государства. Наша далеко еще не сложившаяся демократия с особой силой искушается всякого рода политическими и технологическими иллюзиями. И пожалуй, самая опасная среди них это иллюзия, будто бы для Монголии возможен некий сокращенный путь к демократии, миновавших формирование настоящих политических партий. Некоторые наши политики рассуждают об устарелости классических теорий о политических партиях и уверяют нас, что теперь наступает время господства «партийных машин», больших денег, избирательных технологий, когда главным орудием борьбы за голоса избирателей становится «административный ресурс». Надо ли говорить, что в обществе с огромным грузом нерешенных экономических, социальных, политико-правовых и других проблем все это может не только задержать становление демократии, но и привести к накоплению взрывоопасных явлений. В стране, где с такими трудностями, а порой и просто заходя в тупик, идет процесс становления политических партий современного толка и органического включения их в политическую систему общества.

Хураангуй: Монгол орон ардчилсан өөрчлөлтийн замаар даруй 25 жил замнаж ирлээ. Өнгөрсөн хугацаанд ардчиллын үнэт зүйлсийг улс орныхоо нөхцөл байдалд тохируулан нутагшуулах тал дээр чамлахааргүй ололт амжилтыг агуулга, хэлбэрийн хувьд олсон хэдий ч чанарын үзүүлэлт, үр дүнгийн хувьд монголын нийгмийн амьдралын бүх хүрээнд хямралт байдал лавширсаар байгааг хэн хүнгүй хүлээн зөвшөөрнө гэдэгтэй маргах хүн гарахгүй биз ээ. Энэ бүхний учир шалтгааныг зарим хүмүүс “үндсэн хуулиас” үүүдэлтэй гэж улс төрийн тогтолцоо руу түлхэж байхад зарим нь увайгүй улс төрчдийн буруутай үйлдэл ба шийдлүүдтэй холбож тайлбарлаж байна. Нөгөө хэсэг нөхдүүд гадаад хүчин зүйлээс хамааралтай гэж үзэж байх юм. Хамгийн сонин нь улс орныг эдийн засаг болоод нийгмийн хүндрэл бэрхшээлд чирсэн буруутан, хариуцлага тооцох эзэн тодорхойгүй, шийдвэр гаргагчид өөр хоорондоо хол ойроос чулуу шидэлцээр 2016 оны сонгуультай золгох нь бараг тодорхой боллоо. Энэ асуудлыг бид эхлээд намуудын улмаар парламентын төлөвшилийн асуудалтай /магадгүй энэ нь олон төрлийн учир шалтгааны учиг болох учиртай болов уу хэмээн үзэв- Г.Ц/ холбож үзэв. Учир нь нам хэмээх институтээр бэлтгэгдэж, дэмжигдэж эрх барих нэр дэвшигчид тодорч сонгуулийн дүнгээр эрхэм гишүүд болдог. Хэдийгээр бие даагчид нэрээ дэвшүүлж төрийн өндөрлөгт гарах боломж нээлттэй байдаг хэдий ч магадлалын хувьд тун ховор үзэгдэл. Нам бол парламентын бүтцийг бүрдүүлдэг гол институт. Мөн нам иргэд засгийн газрын хооронд зуучлагч, бас хариуцлага хүлээх ёстой чухал этгээд. Ингэхлээр намуудын төлөвшил, түүний чиг үүрэг, бүтэц зохион байгуулалт болон гишүүнчлэлийн асуудалд улс төрийн шинжлэх ухааны олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн нэр цуутай эрдэмтний нэг болох М.Дювержийн улс төрийн намын тухай үзэл баримтлалыг хамаатуулан толилуулахыг хичээв.

Морис Дювержийн 1951 онд хэвлэгдсэн “Улс төрийн намууд” хэмээх бүтээл нь 1976 онд ёс дэх удаагаа хэвлэгдэн гарч англи, испани, герман, итали, португал, солонгос гээд олон хэлнээ орчуулагдсан бөгөөд францын улс төр судлаачид түүнийг сонгодог судалгаа хэмээн хүлээн зөвшөөрдөг байна. Мөн 1974 онд “Улс төрийн байгууламж”, “Нам ба шахалтын бүлэг” нэртэй бүтээлүүд хэвлэгдэн гарсан юм.

Морис Дюверже намыг хэв маягчлахдаа намын зохион байгуулалтын ерөнхий бүтэц, гишүүнчлэл, удирдах байгууллагын систем гээд бүтцийн тодорхойлолыг үндэс болгосон байдаг. Тэрбээр намуудыг өрнөдийн нийгэм судлалд өргөн тархсан гурван бүлэгт: XIX зууны хөрөнгөтний намууд, социалист, коммунист ба фашист гэж хуваан авч үзсэн юм. Хэдийгээр энэ ангилал намуудын хандлагыг илтгэхэд их дөхүү ч гэсэн зарим намууд энэ ангилалын гадна үлдсэн гэдгийг тэр өөрөө тэмдэглэсэн байдаг. Коммунист ба фашист намууд өөр хоорондоо зохион байгуулалтын бүтэц, социал бүрэлдүүн, номлол, философиороо

гүнзгий ялгаатай хэдий ч бие бүтцийн /анатоми/ хувьд төстэй тал байдгийг тэмдэглэсэн юм. Тухайлбал:

1. Нийгэм, төрд монополий эрхийг тогтоох оролдлогыг хийдэг.
2. Хатуу гишүүнчлэл, зохион байгуулалтын болон дайчилгааны нягт сүлжээтэй.
3. Нэг үзэл суртлыг хөдөлбөргүй мөрддөг.
4. Зохион байгуулалтын бүтэц нь дээрээсээ доош босоо чиглэсэн байдаг зэрэг шинжүүд юм.

Мөн тэрбээр хувийн /индивидуал/, хамтын /коллективный/ гишүүнчлэлд үндэслэсэн намууд гэж ангилсан. Дараачийн ангилалын төрөл гэвэл, анхан шатны байгууллагын шинж чанараас хамааралтай ангилал бөгөөд намуудыг: хороодын нам /партии- комитеты/, секцийн /партии- секции/, үүрийн /партии- ячеики/ ба довтлогч баг хэсгийн /партии-штурмовые отряды/ гэж ангилсан байна. Түүний намын ангилалын гурав дахь төрлийг анхан шатны байгууллагуудын хоорондын харилцаа холбооны /хэвтээ систем/ ба анхан шатны байгууллагууд, удирдах дээд байгууллагын хоорондын харилцах системд/ босоо систем/ тохируулжээ. “Системийн нягт холбоотой намууд” ба “системийн сул холбоотой намууд” гэж бүх намуудыг хуваасан байдаг. Орчин үеийн улс төрийн ном зохиолд хамгийн илүүтэйгээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн М.Дювержийн намын ангилал нь “боловсон хүчний” ба “олон түмний” гэж авч үзсэн явдал юм. “Боловсон хүчний ба олон түмний намуудын ялгаа нь тэдний хэмжээ, гишүүдийн тоонд бус, гадаад ялгааны тухай бус, бүтцийн тухай өгүүлж байна гэж тэрбээр тэмдэглэсэн байдаг. Олон түмний намын жишээ болгож францын социалист намыг авч үзсэн байна. “Шинэ гишүүдийг татаж оролцуулах нь намд улс төрийн болон санхүүгийн талаасаа тулгуур хэрэгцээ болдог. Намын гишүүд чухамдаа түүний тулгуур үндэс, үйл ажиллагааны эх суурь юм. Гишүүнгүй намыг сурагчгүй багштай зүйрлэн төсөөлж болно. Нам санхүүгийн тал дээр юуны түрүүн гишүүдийн төлөх татварт тулгуурладаг.

Боловсон хүчний намууд улс төр судлаачийн бодлоор намын өөр ойлголтод тохирч байгаа юм. Энд сонгуульд бэлтгэх болон депутатуудтай тогтоосон харилцаагаа хадгалах зорилгоор нотабуудыг /XIV-XXVII зууны үед францын хааны зарлигаар санхүү, засаг захиргааны чухал асуудлыг хэлэлцдэг онцгой хуралдааны гишүүдийг хэлж байна. Тэр гишүүдэд язгуур угсаа, эрх ямба хамаатахгүй, гагцхүү эрдэм мэдлэг, чадвар чансаа гол үзүүлэлт нь болдог байна- Г.Ц / нэгтгэх тухай өгүүлж байна. М.Дюверже нотаблийн хэд хэдэн категорийг ялгаж үзжээ. Нэгд, өөрийн нэр, алдраараа депутатад нэр дэвшигчийн нэр хүндийг өсгөж, түүний төлөө өгөх саналыг олж авахад тусалдаг нотабууд. Хоёрт, сонгуулийн кампанийг зохион байгуулж чадах нотабууд. Эцэст нь, санхүүчдийн нотабууд юм. Тиймч учраас, нэр алдар, зохион байгуулах чадвар, хамрах хүрээний байдал намын ажилд татан оролцуулахад чухал шалгуур болдог байна. “Олон түмний нам тоогоор амжилт олдог бол боловсон хүчний намууд шилж сонгох чадварын замаар амжилт олдог. Хэрэв гишүүнчлэлийг ойлгоход хүрвэл намын өмнө үүрэг хүлээх шинж, цаашлаад гишүүний татварыг тогтмол төлөх явдлыг олж харна. Тэгвэл боловсон хүчний намууд гишүүнчлэлгүйг” М.Дюверже тэмдэглэсэн байдаг.

Олон түмний намуудын үүсэл хязгаарлагдмал сонгуулийг бүх нийтийн сонгуулиар сольсон цаг үетэй давхацсан гэж тэрбээр нотолдог. “Хязгаарлалттай сонгуулийн дэглэмийн үед /XIX зуунаас эхлэлтэй дүрмээр- Г.Ц/ намууд боловсон хүчний намын хэлбэрийг авч байсан нь зүйн хэрэг, тэр үед олон түмэн улс төрийн нөлөөллийг эзэмшээгүй байсан тул намуудын өмнө олон түмнийг татаж оролцуулах зорилт гол биш байв. Нөгөө талаар, капиталистууд сонгуулийг санхүүжүүлэх явдлыг зүй ёсны хэрэг гэж үзэж байжээ”.

Аливаа нам нь олон түмний дэмжлэгийг авахын зэрэгцээ сонгуульд бэлтгэх ажлыг зохион байгуулах, нэр дэвшигчийг шилж сонгох, нэр дэвшигчийн нэр хүнд, туршлага, чадварыг дээшлүүлэх, намын болон сонгуулийн кампанийг санхүүжүүлэх технологийг боловсронгуй болгох, нийгэмд тухайн намын байр суурийг өргөх зэрэг жинхэнэ улс төрийн системд ажиллагч утгаар нь “боловсон хүчний” нам хэмээн ангилжээ.

Зарим намуудыг М.Дюверже хагас олон түмний намууд гэж авч үзсэн байдаг. Тийм намуудад завсрын шинж чанартай бөгөөд тэдгээрийг боловсон хүчний болон олон түмний намуудыг сөрсөн бие даасан бүлэг гэж үзэж болохгүйг тэрбээр онцолсон байдаг. Хагас олон түмний намуудад шууд биш, өөрөөр хэлбэл зөвхөн хамт олны гишүүдээс бүрдсэн намуудыг хамаатуулж үзсэн байна. Жишээ нь, ангийн лейборист нам өөрийн оршин тогтнолын эхний жилүүддээ тийм шинжийг агуулж байжээ. Санхүүжилтийн талаасаа олон түмний нам байсан. Сонгуулийн зардлыг нь үйлдвэрчний эвлэлүүд /нэг үгээр, эдгээр ҮЭ-үүдийн гишүүд, хөдөлмөрчин олон - Г.Ц/ хариуцаж байжээ.

Хагас олон түмний нам нь бусад намуудтай, сонирхлын бүлгүүдтэй холбоотой үйл ажиллагаа явуулдаг байна. Сонгуулийн үеэр социалист намыг ялахад маш том дэмжлэгийг сонирхлын бүлгүүд /францын үйлдвэрчний эвлэл/ үзүүлсэн байдаг. Намын онолын хөгжилд М.Дювержийн оруулсан том хувь нэмэр бол тэрбээр намын үйл ажиллагаанд дахь “оролцооны дүрсүүдийг” ангилсан явдал юм.

Боловсон хүчний буюу формал /албан ёсны-Г.Ц/ гишүүнчлэлгүй намуудад тэрбээр гурван “оролцооны хүрээг” ялгаж гаргасан. Хамгийн өргөн хүрээг намын төлөө саналаа өгдөг сонгогчид бүрдүүлдэг ба энэ хүрээнд “талархагчдын” /симпатизирующий/ хүрээг багтаасан байна. Эцэст нь, намын идэвхтнүүдийг нэгтгэсэн дотоод хүрээ.

М.Дюверже бичихдээ: “эдгээр янз бүрийн хүрээний хоорондын харилцааг тодорхойлох нь тулгуур асуудлын нэг” мөн. Дээрх харилцааг шинжилсэний үндсэн дээр намын мөн чанарыг тодорхойлж болох юм. Дотоод хүрээ гадаад хүрээнд түлхээс-тэмүүлэл өгч хөтөлдөг.

Боловсон хүчний намуудын хувьд сонгогчдын тоо намын хүчтэй эсхүл сул чанарыг тодорхойлох боломжийг өгдөг цор ганц үзүүлэлт юм. Түүний удирдах байгууллагын бүрэлдэхүүнийг сонгогчдын социал бүрэлдэхүүнтэй харьцуулж аль нэг намын байгууллагын ардчиллагдсан төвшний талаар дүгнэлт гаргаж болно. Мөн олон түмний намын сонгогчдын тухай мэдээ, мэдээллийг судалгааны үндсэн дээр гаргах өргөн боломж байдаг. М.Дюверже “гишүүнчлэлийн индекс”-ийг /намын гишүүдийн тоо ба сонгогчдын тооны хоорондын харьцаа-Г.Ц/ ашиглахыг санал болгосон байдаг. Улс төр судлаачийн үзэж байгаагаар адил төрлийн намуудын /түүний хувьслын янз бүрийн үеүүдийн, газар зүйн төрөл бүрийн байршил дахь дүүргийн, олон янзын социал болон насны бүлгүүдэд/ “гишүүнчлэлийн индекс” харьцуулалт хийх нь ихээхэн сонирхол татаж байна. Мөн янз бүрийн орнуудын ижил төрлийн намуудын, тэрчлэн нэг орны бие биесдээ төстэй ойролцоо намын “гишүүнчлэлийн индексийг” бүрдүүлж болно. Энэхүү индекс М.Дювержийн өөрийнх нь судалгаанд нэлээд өргөн хэрэглэгдсэн төдийгүй, францын бусад улс төр судлаачдын бүтээлүүдэд мөн ашиглагдсан байдаг.

М.Дювержийн үзэж буйгаар “дэмжигч” түвэгтэй ойлголт. Сонгогч өөрийн саналаа намд өгч болохоос гадна тэр нь үүгээр хязгаарлагдахгүй. Сонгогч өөрийнх нь санаа бодол намынхтай нийцэж байгаа эсэхээ мөн улс төрийн эрхэмлэл, чин хүслээ янз бүрийн төвшинд, төрөл бүрийн хэлбэрээр харуулж болно. Санал өгч нууцаа нээсэн сонгогч нар “дэмжигчдэд” тооцогдоно. Дараагийн төвшин нь намын төлөө байнга, баттай саналаа өгөх явдал. Нэлээдгүй “дэмжигчид” намд ач тустай үйлдэл хийдэг: намын хэвлэл тогтмол захиалж унших, жагсаал, цуглаан, улс төрийн хурал, ухуулгын ажилд оролцох, мөнгөн хандив намдаа өгөх г.м. Гэхдээ “дэмжигч” бол намын гишүүн биш. М.Дювержийн үзсэнээр, формал гишүүнчлэлгүй, боловсон хүчний намуудад өөрсдийн санаа бодол нь намынхтай нийцэж байгаагаа нээлттэй мэдэгдсэн хэн бүхэн /хороодоос бусад-Г.Ц/ “дэмжигчдийн” категорт хамаарагдана.

Гурав дахь хүрээнийхэн бол намын гишүүд. Намд гишүүнээр элсэж байгаа хэн бүхэн намын сахилгыг сахиж, намын үзэл номлолыг сурталчилж байх үүргийг журамласан баримт бичгийг /акт/ бөглөж гарын үсгээ зурсан байх ба тийм журам аль ч намын дүрэмд байдаг. М.Дюверже энэ баримт бичиг зайлшгүй байхнь хоёр талтай гэж үзсэн юм. Нэгд, намд элсэгчдэд сэтгэл зүйн маш хүчтэй нөлөөлөл энэ баримт үзүүлдэг байна. “Манай соёл иргэншлийн хүрээнд бичгээр үүрэг хүлээх нь хэл амаар хүлээхээс илүү хүчтэй, гарын үсэг бүдүүлэг системд зарим төрлийн зан үйлд ид шидийн шинж чанарыг олж байсан” Хоёрт, тийм баримт бичиг ямар нэг байдлаар намд элсэгчдийн тодорхой биеийн байцаалт /анкет-Г.Ц/ болдог байна.

М.Дюверже гишүүнчлэлийн: нээлттэй ба дүрэмт гэсэн хоёр хэв маягыг ялгаж үзсэн байна. Нээлттэй гишүүнчлэл зохих баримт бичгүүдэд гарын үсэг зурахад л хангалттай. Дүрэмт гишүүнчлэлд нам элсэх хүсэлтээ илтгэсэн өргөдөл өгөх шаардлагатай бөгөөд тэр нь намын аль нэг байгууллагаар хэлэлцэгддэг. Зарим тохиолдолд намд элсэгчдэд намын гишүүний багламж /рекомендаци/ гаргах шаардлага гардаг.

Дараагийн хүрээнд идэвхтнүүд багтдаг ба боловсон хүчний намын идэвхтний ойлголт олон түмний намын идэвхний ойлголтоос эрс ялгаатай болохыг М.Дюверже тэмдэглэсэн байдаг. Олон түмний намд идэвхтнүүд бааз суурь нь болсон бүлэг бүхний цөм байдаг. Идэвхнийг удирдагч нартай хольж хутгаж болохгүй эхнийх нь зөвхөн гүйцэтгэгчид, гэхдээ тэдэнгүйгээр намын аливаа үйл ажиллагаа гүйцэлдэх боломжгүй. Боловсон хүчний намд идэвхтнүүдийг М.Дюверже хороодын гишүүд гэж нэрлэсэн байдаг.

Олон түмний намуудын хувьд “идэвхтнүүдийн индекс”-ийг тэрбээр идэвхнүүдийн ба намын гишүүдийн тооны харьцаа гэж үзсэн. Түүнийхээр, “гишүүнчлэлийн индекс”-ийг “идэвхтнүүдийн индекс”-тэй харьцуулах нь улс төрийн намын бодит хүч чадамжийн илүү бүрэн дүүрэн дүр зураг тодруулах боломж олгодог байна. Тийм харьцуулалт хийхэд шаардлагатай баримт мэдээ, мэдээлэл хэрэгтэй болох нь хэнд ч ойлгомжтой.

Францын улс төр судлаачид намын системийг судлах явдалд ихээхэн анхаарал хандуулж ирсэн байдаг. “Намын систем” хэмээх ойлголтын агуулгыг задлан шинжлэхэд М.Дюверже хоёр зүйлийг анхааралдаа авахыг санал болгосон байдаг.

Нэгд, нам бүрийн дотоод онцлогыг харгалзах хэрэгтэй. Тэгж байж, төвлөрсөн ба төвлөрөөгүй, уян хатан ба уян биш намуудыг ялгах боломжтой.

Хоёрт, намуудыг тодорхойлоход улс оронд үйл ажиллагаа явуулж буй намуудын тоо, тэдний үйл ажиллагааны харьцангуй цар хэмжээ, улс төрийн амьдралд эзлэх хувийн жин, газар зүйн байршил г.м.

“Намын систем дээрх тодорхойлолтуудын хоорондын харилцаагаар тодорхойлогдох нь” мэдээжийн хэрэг гэж тэрбээр нотолдог. Намын системийг М.Дюверже хэв маяглахдаа: нэг намын, хоёр намын /англисаксон хэв маягийн Г.Ц/ ба олон намын гэжээ. Түүнийхээр намын систем бол олон төрлийн хүчин зүйлсийн үйлчлэлийн үр дүн. Тэрбээр тухайн орны хувьд төдийгүй бүх орнуудад байх өвөрмөц ба нийтлэг хүчин зүйлсийг ялгаж үзсэн байдаг. Эхнийхэд нь тухайн улс орны түүх, уламжлал, түүний эдийн засгийн болон социал бүтэц, шашин, сүслэл, угсаатны бүтэц гэх мэт хамаарагдаж байна. Нийтлэг хүчин зүйлсийн дотроос хамгийн чухал нь намуудын тоо, хэмжээ, тэрчлэн намуудын эвсэл бүрэлдэх, парламентэд намын төлөөллийн хэмжээнд гол нөлөөлөгч болдог сонгуулийн дэглэм гэж үзсэн юм. М.Дюверже “Улс төрийн намууд” бүтээлдээ намын системд нөлөөлөх сонгуулийн дэглэмийн тухай өөрийн бодомждоо гурван гол томъёоллыг санал болгосон байдаг.

1. Пропорционал буюу хувь тэнцүүлсэн төлөөлөл намын системд олон тооны, уян хатан биш, хараат бус, харьцангуй тогтвортой намын төлөөллийг бүрдүүлэхэд хүргэдэг байна.
2. Мажоритар систем /хоёр шатны / олон тооны, уян хатан, хараат бус, харьцангуй тогтвортой системд хүргэдэг/ бүх тохиолдолд-Г.Ц/ байна.
3. Мажоритар систем /нэг шатны/ хараат бус намуудыг алгассан дуалист /халз өрсөлдөгч хоёр хүчний-Г.Ц/ системд хүргэх талтай байдаг.

Намын систем юуны түрүүн, сонгуулийн дэглэм бүрэлдэн тогтоход чухал үүрэгтэй бөгөөд хоёр намын систем нэг шаттай сонгуулийн мажоритар систем тогтоход нөлөөлдөг байна. “Намын систем ба сонгуулийн систем нь шинжилгээ хийх явцад ялгаж салгахад бэрхтэй өөр хоорондоо нягт холбоотой хоёр бодит байдлын мөн чанар /суть/ юм” гэж тэрбээр онцолсон байдаг. Мөн дээрх томъёолдоо тэрбээр маш их ач холбогдол өгч “социологийн гурван тулгуур хуулиуд” гэж нэрлэсэн байдаг. М.Дювержийн энэхүү үзэл баримтлалыг францын төдийгүй америкийн олонх улс төр судлаачид талархан хүлээдэг юм.

НОМ ЗҮЙ

1. Антология мировой политической мысли. 5-томах. М.,1997
2. Современная политическая наука. М., 1982
3. М. Дюверже. Политические партии. Парис., 1951